

Agresivitatea umană și controlul social. O perspectivă socioantropologică

Cristina Gavriluță

Universitatea „Al.I. Cuza” Iași

L'idée qui représente le motif principal de cette étude montre que le décalage entre la dimension civilisationnelle et celle culturelle de développement humain peut expliquer la croissance de l'agressivité humaine dans le monde contemporain. Cette supposition et l'analyse socioanthropologique du phénomène de l'agressivité nous ont servi pour penser à quelques modalités alternatives de contrôle social de l'agressivité moderne.

Mots-clé: agressivité, contrôle social, violence confisquée, violence sacrée, effet pervers, ordre social, conflit social

Cuvinte-cheie: agresivitate, control social, violență confiscată, violență sacră, ritualizare, efect pervers, ordine socială, conflict social

Fără îndoială, agresivitatea este o temă de actualitate. Abordările științifice ale fenomenului sunt dintre cele mai diverse: istorice, antropologice, sociologice, psihologice etc. În cele ce urmează vom încerca o analiză socioantropologică a agresivității din societatea românească contemporană. Demersul nostru este unul teoretic și interpretativ, accentul căzând pe dimensiunea culturală a fenomenului. Vom avea în atenție o dublă ipostază a românului contemporan, aceea de *actor agresiv*, dar și de mare *consumator de agresivitate*. Exemple care ilustrează acest fapt pot fi găsite în imediata noastră apropiere: conduite agresive pe stradă, în diverse instituții școlare, în competițiile sportive etc. Sunt legate de audiența ridicată a unor emisiuni TV, a unor producții cinematografice și jocuri cu conținut agresiv etc. În esență, vom încerca să răspundem la întrebările: Care sunt mecanismele de producere a agresivității? Cum putem explica evoluția sa ca formă de manifestare și ca intensitate? Se poate vorbi despre o „normalitate a agresivității”? Putem realiza un control social eficient într-o lume din ce în ce mai agresivă?

Despre normalitatea agresivității

Introducerea agresivității umane în *ecuația normalității sociale* poate fi o abordare extrem de profitabilă în înțelegerea fenomenului. Așa cum fără întineric nu am ști ce este lumina, cum fără boală nu am ști ce este sănătatea sau fără tristețe ce este bucuria, la fel, nu am ști nici ce este binele fără rău. În definitiv, agresivitatea umană nu este decât una dintre nenumăratele expresii ale răului în lume. Deși poate părea bizar, fenomenul agresivității poate fi considerat unul normal în existența umană și socială. Două abordări extrem de interesante dinspre cercetarea etologico-antropologică și dinspre cea sociologică pot să ilustreze acest fapt.

Este vorba, în primul caz, de cercetările realizate de Konrad Lorentz¹ și continuatorii săi și, în al doilea rând, despre teoriile cunoscutului sociolog francez Emile Durkheim (2002) privind crima.

Examinând cu maximă atenție comportamentul animalelor, Konrad Lorentz demonstrează că multe dintre comportamentele acestora nu sunt învățate, ci înnăscute.

Instinctul ar fi cel care ar domina anumite reacții în lumea animalelor, inclusiv atunci când este vorba despre manifestări agresive ale acestora. În cazul omului, lucrurile stau oarecum la fel. Multe dintre reacțiile și atitudinile noastre au o componentă înăscută. Râsul, plânsul, mimica furiei, predispozițiile pentru învățare, privirea, zâmbetul sunt tot atâtea exemple care demonstrează că există un fond filogenetic al manifestărilor noastre exterioare².

Cu toate acestea, omul este departe de ceea ce unii etologi numesc a fi o „măimuță nudă”. Factorul cultural îl face pe om să dispună de căi diferite de „informare”. Astfel, *adaptările filogenetice, selecția și învățarea* sunt modalități prin care organismul uman oferă răspunsuri la provocările progresului și la ceea ce numim a fi *dorința de conservare*.

Practic, comportamentul uman este o rezultată a interferenței dintre două sisteme evolutive: *cel cultural și cel biologic*. „Pentru existența individuală modelele comportamentale culturale constituie un punct de sprijin care ne scutește să mai căutăm pentru fiecare problemă o soluție și să ne punem de fiecare dată problema cum trebuie să ne comportăm.” (Eibl-Eibesfeldt, 1995, 47)

Referitor la problema agresivității umane, etologii consideră că dispunem de un potențial agresiv înăscut care este însă șlefuit și adaptat cultural. Acesta este și motivul pentru care definițiile etologice clasice ale agresivității accentuează cele două caracteristici ale sale: cea *ereditară* și cea *culturală*. Buss, în 1961, subliniază caracterul intenționat al agresiunii definind-o drept o „reacție care emite stimuli dăunători spre un alt organism” (Eibl-Eibesfeldt, 1995, 51). În 1973, Kummer pune actul agresiv pe seama instinctului de conservare și se rezuma la „utilizarea forței fizice împotriva unui congener, cu scopul de a-l alunga” (Eibl-Eibesfeldt, 1995, 53). De menționat este faptul că cercetările din domeniul etologiei au evidențiat prezența comportamentului agresiv în situații identice, indiferent de contextul sociocultural. Iată câteva dintre ele:

1. *ocuparea unor părți ale spațiului* poate genera manifestări agresive (copilul care lovește și plânge atunci când i se ocupă spațiul, disputele populațiilor primitive care aveau ca principal motiv protecția teritoriului, războaiele care au ca scop cucerirea sau apărarea unor teritorii etc.). Atunci când simțim că spațiul individual ne este invadat, instinctiv tindem să-l recuperăm sau să-l protejăm. Tendința de alege un loc liber pentru a te așeza sau cea de a cere permisiunea de a ocupa un spațiu public sunt *habitusuri spațiale* care numesc modalități de adaptare la un *teritoriu individual* și o anumită *distanță individuală*. După cum se știe, aceste habitusuri spațiale sunt direct dependente de variabila culturală. De exemplu, cercetările lui Félipe și Sommer (*apud* Eibl-Eibesfeldt, 1995) privind distanța individuală din bibliotecă au arătat că aceasta variază în funcție de cultura căreia oamenii îi aparțin;

2. *disputarea obiectelor* poate genera manifestări și atitudini agresive. Acest fapt este foarte evident în cazul copiilor, ei necenzurându-și atașamentul și înclinația de a stăpâni obiectele. Deși camuflat, acest fapt poate fi decriptat cu ușurință și în cazul adulților. Frenesia cu care mulți dintre noi achiziționăm obiecte, adesea fără valoare și perfect inutile, ascunde aceeași pasiune de a poseda și disputa obiecte. Una dintre explicațiile acestui fapt ar fi că posesia cât mai multor obiecte (cu sau fără valoare) conferă posesorului sentimentul de securitate și putere. Odată deposedați de obiectele investite inconștient cu o asemenea semnificație, ne putem simți vulnerabili, slabi și lipsiți de apărare. Or, aceste sentimente pot scoate la iveală și comportamente agresive;

3. *rivalitatea* pentru a obține favoarea cuiva, atenția părinților, a superiorilor, a profesorilor în mediul școlar etc. pot genera stări conflictuale și agresive. Celebrele dueli medievale între cavaleri pentru a cuceri inima unei femei sunt ilustrative pentru acele vremuri. Peste timp, ele nu s-au pierdut, ci au căpătat forme și înțelesuri diferite. Rivalitățile se pot ascunde sub masca competiției, a atitudinilor verbale și nonverbale;

4. *apărarea partenerului social* (copil, familie sau grup de apartenență) indică prezența „unei scheme innăscute” (Eibl-Eibesfeldt, 1995, 114). Adesea, copiii își justifică actele agresive prin formule de genul: „mi-am ajutat colegul și prietenul”.

5. *năzuința ierarhică* ascunde competiția și dorința de recunoaștere. Modalitățile de a te impune ierarhic diferă de la o societate la alta: ele pot fi *pașnice* sau *patologice* (Irenäus Eibl-Eibesfeldt arată că, de pildă, în cazul tuturor revoluțiilor sociale invidia a jucat un rol hotărâtor). Ele pot merge de la utilizarea forței, până la utilizarea unor simboluri de recunoaștere. „Printre aceste simboluri se numără decorațiunile de birou, bijuteriile, automobilul și îmbrăcămintea. Lucrurile nu trebuie să fie bune, atâta timp cât sunt suficient de scumpe. Cine nu poate ține pasul este exclus.” (Eibl-Eibesfeldt, 1995, 115-116);

6. *situațiile explorative* conferă suficiente privilegii de a ne manifesta agresivitatea. Este cunoscut talentul copiilor de a testa limitele toleranței părinților sau profesorilor prin comportamente agresive. Acest lucru este observabil și la nivel social. „Agresorul dorește să măsoare prin confruntare superioritatea sau inferioritatea sa. De aceea, o autolimitare în afara luptei nu este de conceput. Hassenstein vede în acest fapt una din cauzele situației care a făcut ca educația excesiv de permisivă și politica concesivă în planul învățământului universitar să conducă la o augmentare a agresivității.” (Eibl-Eibesfeldt, 1995, 118);

7. *agresivitatea educativă* numește situațiile în care nerespectarea normelor și a regulilor este sancționată cu pedeapsa. Scopul final al acesteia este de a educa și de a forma aptitudini și comportamente conform exigențelor. Putem include în această categorie ritualurile de inițiere ale primitivilor, satisfacerea stagiului militar, perioada de ucenicie etc.

Deși în toate exemplele anunțate aici agresivitatea se poate manifesta, semnificația și limitele de toleranță ale „novicelui” pot să difere de la o societate la alta. Mai precis,

candidatul la inițiere din triburile polineziene, de exemplu, poate suporta cu mai multă ușurință o seamă de „agresiuni” din partea inițiatorilor. Pentru el, agresivitatea are un înțeles tainic și sacru, ceea ce-l face să-și asume condiția până la capăt.

Pentru omul contemporan, agresivitatea educativă este percepută în special din perspectivă juridică. Astfel, lipsa unei semnificații spirituale, religioase a agresivității îl fac pe om să capituleze în fața unor provocări mult mai ușoare și să le răspundă chiar cu noi forme de agresivitate.

Situațiile anormale sunt adesea sancționate destul de agresiv. La boșimani, de pildă, cel „neconform” imaginii tribului este scos în evidență prin ridiculizare verbală (mai-muțările la adresa lui). Dacă comportamentul acestuia nu se schimbă conform așteptărilor, atunci se poate trece și la violențe fizice. Astăzi, aceste forme de agresivitate sunt legate în special de comportamentul discriminatoriu.

*

Situațiile prezentate mai sus anunță că, indiferent de spațiu și timp, există o seamă de contexte precise care fac cu puțință apariția unor comportamente de tip agresiv. Or, acest fapt nu ar fi posibil dacă nu ar exista un *potențial agresiv innăscut*. El poate fi în stare latentă, exprimându-se inconștient la nivelul creațiilor artistice și mitologice. De asemenea, el poate fi camuflat prin educație și cultură sau poate izbucni în forma sa frustă, brută sau chiar „civilizată”³.

Mai mult chiar, se pare că omul a perceput demult ceva din subtila legătură dintre persoana sa și agresivitatea ce-l locuiește. Primitivii, de exemplu, au privit acest fapt nu ca pe o damnare ci, mai curând, ca pe un semn. Ei au încercat să-și resemnifice întreaga existență plecând de la *motivul agresivității exprimate sacrificial*.

Astfel, multe mituri cosmogonice ilustrează agresivitatea și violența ca elemente fondatoare. Lumea este rezultatul unui agresiuni fără precedent exprimată prin sacrificiul suprem, cel al Zeului⁴.

Autosacrificiul zeului, ca model exemplar, poate fi întâlnit la toate civilizațiile. La azteci, de exemplu, lumea și universul sunt rezultatul sacrificiului repetat al zeilor. Pentru a face cu puțință „supraviețuirea” celor doi mari aștri, *Quetzalcoatl* „le smulse inimile (celorlalți zei – n.n.) și-și puse cu ele în mișcare aștrii nou-născuți” (Bataille, 1994, 50). Motive similare sunt anunțate de René Girard (1995) atunci când evocă secvențe biblice din *Geneza* (povestea lui Cain și Abel, Isaac cel Orb), mitologia și tragedia greacă (*Medeea* de Euripide și *Aiax* sau *Oedip* a lui Sofocle). Cu alte cuvinte, ritualurile și creațiile artistice vor reproduce la nesfârșit o imagine cosmogonică în care agresivitatea are o funcție fondatoare.

Mircea Eliade (1995) surprinde în scrierile sale statutul paradigmatic al miturilor cosmogonice în cadrul ritualurilor de inițiere ale diferitelor populații⁵. Izolarea, interdicțiile (alimentare, de exprimare sau de mișcare), episodul morții inițiatice (probe și activități fizice periculoase, exercitarea unor operații dureroase asupra novicelui, de incizare, de tatuare a corpului, de mortificare etc.) și renașterea sunt expresii ritualice ale unor mituri cosmogonice. Pentru omul modern, toate acestea sunt forme de agresivitate fizică și psihică de o violență remarcabilă. La primitivi, formele agresive de inițiere își pierd din duritate și dramatism, prin resemnificare.

Sociologii au regândit tema agresivității și au încercat să o transfere din sfera biologică și individuală către cea a spațiului social. O poziție interesantă are în acest sens cunoscutul sociolog francez Emile Durkheim.

Încercând să dea o definiție sociologică faptului social și folosind modelul organicist ca punct de plecare în analiza sa, Emile Durkheim a ajuns la concluzia crimei ca fenomen normal și necesar. Utilizând același model demonstrativ putem spune că, din punct de vedere sociologic, și *agresivitatea este un fenomen normal și necesar*. Totuși, normalitatea sociologică este diferită de normalitatea antropologică. Ultima este una de tip filogenetic, constitutiv, dar și cultural. Sociologic, normalitatea am putea-o exprima din punct de vedere organicist și funcționalist.

Insistând asupra distincției dintre normal și patologic, Emile Durkheim se întreba: „Vom spune oare că sănătatea, constând într-o dezvoltare armonioasă a funcțiilor vitale, poate fi recunoscută după adaptarea perfectă a organismului la mediul său și vom numi, dimpotrivă, boală tot ceea ce tulbură această adaptare?” (2002, 86). Definierea bolii este un lucru relativ. La fel este și încercarea de a atașa acesteia, în mod necesar, o consecință negativă. Din contra, prezența bolii este utilă pentru a defini starea de sănătate, pentru a stabili o conduită și un stil propriu de viață. Ea este, în opinia sociologului francez, și un eficient mijloc de a face anticorpi.

Putem folosi acest raționament și în cazul agresivității. *Simplul exercițiu de a elimina agresivitatea din viața socială ar bloca multe dintre mecanismele de reglaj social*. Năzuința ierarhică, disputarea obiectelor, ocuparea spațiului etc. și prin aceasta progresul social pot fi blocate prin lipsa de agresivitate, fie ea și la nivel simbolic.

Agresivitatea, în toate formele sale de manifestare (de la simple invidii și gelozii, până la violențe fizice și revolte), poate asigura dinamica și evoluția unei societăți (schimbarea și adaptarea normelor sociale, îmbunătățirea controlului social, poate spori solidaritatea socială, poate genera inovația și stimula creativitatea etc.). De exemplu, rivalitatea între două persoane sau grupuri exprimată agresiv ar putea avea mai multe efecte la nivelul existenței sociale: exacerbarea unui conflict, fenomene de devianță care cer o gestionare și un control adecvat, o agresivitate simbolică ce ar putea da roade în planul inovației și creativității, promovarea unor idei și curente de opinie care să solidarizeze oamenii etc. Mai mult, agresivitatea poate fi indiciul unei luări de poziție în fața unei situații precise, după cum lipsa de reacție poate exprima confuzie și indiferență socială.

Asemenea crimei, agresivitatea se dovedește a fi nu numai un *fenomen normal*, ci și unul *necesar* pentru existența socială. Ea ar putea fi acea pulsiune care dă ritm și

consistență funcționării socialului. Argumentele prezentate aici arată că fenomenul agresivității este unul absolut normal. Această normalitate se extinde dinspre sfera biologicului și umanului către sfera socialului. Acest fapt nu trebuie să ne îngrijoreze câtuși de puțin. De ce? *Pentru că, definind un fenomen ca normal nu înseamnă că facem implicit și judecăm de valoare asupra sa.* Totuși, cunoscând și înțelegând un fenomen în manifestările sale normale și patologice putem mai bine să ni-l asumăm și să-l controlăm. Ceea ce ne îngrijorează, de fapt, nu este prezența agresivității umane în lume, ci *intensitatea și extinderea sa.*

Așadar, un fenomen precum cel al agresivității poate fi numit în sens durkheimian un *fapt social normal* numai în condițiile în care nu se depășesc anumite *limite de suportabilitate socială*. Acestea sunt reprezentate de valorile, cutumele și mentalitățile specifice unui anumit spațiu social. Ceea ce înspăimântă orice societate este tocmai acea agresivitate care depășește așteptările și obișnuințele sale.

Agresivitatea contemporană – expresie a unui decalaj între cultură și civilizație

Constatăm, de pildă, că în lumea contemporană limitele normalității sociale a agresivității se situează la un nivel foarte ridicat. De exemplu, în industria cinematografică a anilor '70, conținutul scenelor violente care înspăimântau spectatorii acelor ani poate stârni azi zâmbete chiar și unor copii. Paralel cu creșterea agresivității, se constată și o „tocire” a sensibilității sociale în fața stimulilor agresivi. Devenim sensibili la un stimul de agresivitate mult mai puternic. Faptul se poate explica și prin simpla acomodare. Așa cum putem să ne obișnuim cu gustul unui anumit fel de mâncare sau să lucrăm într-un mediu zgomotos, ne putem adapta și la un mediu agresiv.

Vom spune că această realitate are numai consecințe pozitive prin faptul că se realizează

o imunizare a individului în fața unui stimul agresiv, prin banalizarea acestuia. Acest fapt nu reduce însă rata agresivității și nici nu o va face să scadă în intensitate. Statisticile arată contrariul. Logica funcționării socialului, așa cum a descris-o la vremea sa Emile Durkeim, presupune apariția a noi forme de agresivitate (vorbind astăzi de violențe fără precedent, dar și de forme subtile de agresivitate) menite să atragă, să impună și să manipuleze. În definitiv agresivitatea, alături de alte fenomene sociale, face cu puțință existența socialului.

Unei banalizări a agresivității, societatea îi răspunde inventând noi forme de agresivitate. Acestea din urmă pot fi privite și ca un fel de provocare pentru societate. Ea trebuie să găsească resursele pentru a soluționa problemele și pentru a restabili un echilibru. Or, toate acestea, în logica socială poartă și numele de *progres*.

Pe de altă parte, agresivitatea contemporană poate fi explicată, credem noi, și prin prezența unui decalaj între *dimensiunea culturală* și cea *civilizațională* a omului modern. Se constată că, în timp, omul a evoluat destul de lent din punct de vedere biologic. Cel puțin la nivel somatic și psihic suntem la fel: avem aceeași conformație, râdem și plângem la fel. Într-un cuvânt, ne exprimăm sentimentele la fel. Totuși, din punct de vedere cultural, s-au înregistrat progrese fără precedent în istorie: deși nutrim cu toții aceleași sentimente, le exteriorizăm la nivel atitudinal în moduri cu totul diferite. Și aceasta grație capitalului cultural.

Una este agresivitatea tribului maori, de exemplu, și alta agresivitatea din ghetourile marilor metropole americane. Cu totul diferită este agresivitatea din cuprinsul arenelor sportive.

La fel, facem distincție între *agresivitatea urbană* și *agresivitatea rurală*. Robert Muchembled (*apud* Nicoară, 2006) considera în acest sens că agresivitatea brutală și sanguină a mediului rural medieval era una obișnuită. Ea reprezenta *banalul cotidian*. Cultura pare să fi diversificat, rafinat și

multipliat comportamentele umane, chiar și la nivelul manifestării formelor de agresivitate.

Peste evoluția culturală se suprapune însă dezvoltarea civilizațională. În mod firesc, ne asumăm o distincție între cultură și civilizație: prima subsumează totalitatea valorilor, normelor, cutumelor existente în societate la un moment dat, iar a doua cuprinde dezvoltarea tehnică și materială la nivel societal⁶. Cum se știe, ritmul creșterii civilizaționale a depășit cu mult așteptările oricărui optimist. Tehnica și știința modernă pun la dispoziția publicului larg obiecte, instrumente, mașini și echipamente foarte sofisticate. Unele dintre ele se transformă în instrumente prin intermediul cărora se pot săvârși acte agresive. De exemplu, utilizarea calculatorului și a ciberspațiului oferă omului modern o multitudine de posibilități de a se exprima agresiv. Poate cel mai ilustrativ exemplu este cazul copiilor care experimentează pe calculator jocuri violente și sfârșesc prin a transpune în realitate violențele exersate în acest mod. *Enormul serviciu pe care-l aduce omenirii explozia tehnologică și civilizațională este dublat de un rău pe măsură: folosirea ei cu scopul de a genera și de a manifesta agresivitatea.*

Întrebarea pe care ne-o punem este următoarea: *de ce astăzi omul instrumentează acest progres (și) în scopuri agresive și, în același timp, rămâne blocat în fața amplitudinii acestora?* Se pare că agresivitatea biologică și ereditară a omului nu poate fi înlănzită decât de cultura unei societăți (pentru lumea tradițională românească, de exemplu, agresivitatea unei comunități acumulată peste an se putea defula și exprima ritualic cu ajutorul dansurilor rituale și a măștilor, în timpul sărbătorilor de An Nou).

În condițiile lumii moderne, agresivitatea ce ne locuiește pe fiecare dintre noi va folosi toate noutățile civilizaționale. Astfel, ea poate lua chipuri și forme nebănuite. Totuși, *civilizației moderne nu i s-a găsit, se pare, o variantă culturală care să asume și să resemnifice noile forme de agresivitate.* Dacă

decalajul dintre dezvoltarea biologică umană și cea culturală a fost rezolvat prin asumarea violenței și agresivității umane la nivel cultural, decalajul dintre cultură și civilizație nu a găsit o formulă de rezolvare satisfăcătoare. Din punct de vedere formal, dar și informal, controlul agresivității moderne întâmpină dificultăți.

Controlul agresivității. O abordare teoretică

Analiza agresivității umane în contextul realizării controlului social este un subiect de maximă actualitate. *Controlul coercitiv*⁷ al agresivității, realizat prin instituțiile statului (poliție, justiție etc.) se dovedește a fi copleșit de multitudinea și diversitatea formelor de agresiune din societatea contemporană. La fel, *controlul psihosocial* pare să sufere din pricina absenței unor mecanisme eficiente de defulare și control. În sens clasic, *controlul social* „desemnează procesul prin care o instanță (persoană, grup, instituție, asociație sau organizație) reglementează, orientează, modifică sau influențează comportamentele sau acțiunile altei instanțe, ce aparține aceluiași sistem, cu ajutorul unor mijloace materiale și simbolice în vederea asigurării conformității și păstrării echilibrului specific sistemului” (Zamfir și Vlăsceanu, 1993, 138). Astfel, controlul agresivității nu presupune neapărat eradicarea sa. Faptul acesta este, de altfel, imposibil și de nedorit. Orice stat știe acest lucru. Ceea ce se obține este asigurarea unui *echilibru și a ordinii sociale*.

Dintotdeauna, societățile au dezvoltat mecanisme proprii de control al agresivității. Acești *anticorpi sociali* au funcționat, în mod natural, ca o reacție firească la ofensele aduse conștiinței colective prin agresivitate. Ei puteau lua diverse forme: *oprobiul public*, *stigmatul* (strigarea peste sat este un obicei care satirizează conduitele neconforme din comunitatea rurală tradițională de la noi), *marginalizarea și judecata publică* (judecata cetei de feciori este un alt exemplu

ce vine din spațiul tradițional românesc), *violența* și alte *agresiuni corporale*, precum și forma *ritualurilor, ceremoniilor și practicilor sociale, magice și religioase* care consfințeau norma și regula.

Comunitățile care utilizau sau favorizau controlul psihosocial le numim noi astăzi ca fiind primitive și /sau tradiționale, iar efectul controlului exercitat era unul garantat. Agresivitatea nu era eradicată, ci manipulată, diminuată și controlată. Se pare că acele societăți și comunități au reușit să găsească numitorul comun al dezvoltării lor culturale și al gradului de civilizație la care au ajuns. Unor forme de agresivitate specifice, ele au dat răspunsuri culturale (valori, reguli și norme) pe măsură. De exemplu, pentru a aplatiza conflictele generate de pricinile de hotar, în satul tradițional românesc se respectau hotărârile luate de sfatul bătrânilor.

Controlul psihosocial pare să fie forma primă și naturală de control pe care au dezvoltat-o societățile umane. Odată cu apariția statului modern, constată Norbert Elias, agresivitatea este modificată, moravurile sunt domesticite, iar *violența este confiscată de către stat*. Controlul instituțional și coercitiv al violenței a transformat în fapt ilicit practicarea anumitor agresiuni și a violenței de către indivizi. Singurul care are dreptul să practice violența și agresiunea este statul prin anumite instituții ale sale cu scopul de a asigura binele cetățenilor⁸.

De pildă, aplicarea unor pedepse corporale de către părinți copiilor nu mai este socotită o formă de corecție sau de educație, așa cum se întâmpla în mediul tradițional. Ea este catalogată drept o formă de agresiune asupra copilului care trebuie pedepsită de lege. La fel, nu este permis ca o persoană să-și facă singură dreptate, utilizând mijloace agresive.

Cu toate acestea, controlul instituțional nu-l exclude pe cel psihoafectiv. Dimpotrivă, încearcă să elimine din cuprinsul lui dimensiunea violentă a agresivității. Cum se știe, statul modern contemporan a supralicitat la maximum importanța regulii și normei la nivel instituțional, formal. Acestea au fost în permanență modificate și acomodare

noilor condiții sociale. Consecința acestei normativizări excesive a vieții sociale și individuale a fost aceea că omul a pierdut reperele simbolice ale existenței. Însăși agresivitatea umană a fost redefinită și nuanțată în forme din ce în ce mai raționale. În plus, s-au relativizat reperele și valorile sociale printr-o inflație de norme și reguli⁹ care nu-și găsesc neapărat corespondentul în ceea ce Emile Durkheim numea a fi *conștiința colectivă*.

În plan concret, în ciuda proiectelor instituționale și a normelor existente, agresivitatea nu s-a diminuat și nici nu a rămas aceeași. A evoluat și ea. Aparatul polițienesc și juridic fac cu greu față nenumăratelor forme de agresivitate, în timp ce mecanismele psihosociale de control al agresivității par a fi amorțite. Acestea din urmă anunță o anume incapacitate a societății de a controla prin mijloacele culturale existente formele de agresivitate produse de dezvoltarea civilizațională.

Faptul poate fi explicat, pe de o parte, de ritmul rapid de evoluție tehnică și științifică și, pe de altă parte, de dificultatea de a semnifica și resemnifica noile forme de agresivitate și de a le integra în sistemul de valori existente. Existența unor norme la nivel instituțional nu este garanția respectării și înțelegerii lor. Se spune adesea că „normele sunt făcute pentru a fi încălcate”, făcându-se apel la multiplicarea și relativitatea sistemului de valori din societate.

De exemplu, interzicerea și pedepsirea legală a unor jocuri pe calculator de o violență maximă nu asigură garanția că acel joc nu va mai fi practicat. Statisticile arată o creștere a cererii pe piață a jocurilor cu conținut extrem de violent. Credem că alta ar fi situația dacă oamenii ar cunoaște semnificația și valorile promovate de acel joc și l-ar dezavua. Probabil marginalizarea și stigmatizarea unui individ care practică un astfel de joc de către grupul de apartenență ar putea da roade mai bune decât o interdicție legală.

Deși exterioară și constrângătoare, norma trebuie să fie o rezultată a credințelor și

valorilor grupului și colectivității căreia i se aplică. Totuși, în cazul societăților moderne este destul de greu de promovat idei și valori cu grad de generalitate foarte mare care să condamne agresivitatea. Interesele omului modern se afirmă în grupuri foarte mici și pot oscila de la cele mai domestice lucruri, până la cele mai bizare și exotice forme de agresivitate. Rămâne însă constant apetitul pentru agresivitate.

Pe de altă parte, această atitudine de „acomodare” la noutățile puse la dispoziție de civilizație este una normală. Patologicul intervine atunci când „acomodarea” este una vădit *negativă* și *distructivă*, când se dezvoltă haotic și contaminează neîncetat un anumit grup social, o comunitate sau o societate.

Această situație poate fi și *efectul pervers* al modernizării și civilizării omului. Nu mai este nici un secret faptul că civilizația modernă occidentală a marginalizat dimensiunea sacră și religioasă a vieții umane. Deritualizarea anumitor momente din viața omului modern, absența inițierii și contactului cu religiosul¹⁰ l-au făcut pe acesta să-și construiască refugii, surrogate, sau să practice agresivitatea și violența în mediul profan. Efectele acesteia au fost contrare celor practicate în ritualurile magico-religioase: agresivitatea s-a multiplicat exponențial și a crescut în intensitate.

Deși am enunțat strategiile de control psihosocial specifice societăților tradiționale și efectele lor benefice, nu mai putem reface acel drum pentru că însăși societatea s-a schimbat. Plecând de la aceste date, putem gândi totuși *forme alternative de control social* care să stimuleze componenta valorică, morală și comportamentală a individului.

Aceste forme alternative se pot desfășura pe trei mari nivele:

a) Nivelul educativ și formativ

Credem că ar fi extrem de profitabil ca în școală lecțiile de dirigenție și cultură civică să fie dublate de explicații și nuanțări suplimentare privind și dimensiunea psihică și simbolică, mai puțin cunoscută a unor fenomene sociale. De exemplu, dacă s-ar explica faptul că agresiunile dintre copii –

care iau uneori forme extrem de violente – apar fie din dorința (in)conștientă de a ieși în evidență, de a obține recunoaștere, putere etc., sau pur și simplu ca un comportament imitativ, s-ar schimba și atitudinile în fața unor acte agresive. Concret, o informare bună și profesionistă poate avea ca efect descoperirea altor „strategii”, mult mai pașnice și mai eficiente de evidențiere și reușită socială. Nu se explică suficient, de pildă, că agresivitatea și violența au o capacitate reproductivă și imitativă foarte mare: *violenței i se răspunde întotdeauna cu violență*. Practic, copiii pot fi în învățați în școală că pot obține recunoaștere și respect din partea celorlalți folosindu-se și de alte metode, mai puțin violente, în fond pașnice și creative.

b) Nivelul asociațiilor și organizațiilor

Am reușit să promovăm la nivelul asociațiilor și organizațiilor tot felul de drepturi și comportamente sociale. De ce nu am reușit acest fapt și în a promova comportamente dezirabile? Coordonarea unor acțiuni împotriva agresivităților de tot felul pot să sensibilizeze opinia publică și pot genera curente de opinie care să alimenteze valori și norme adecvate. Nu înțelegem, de pildă, de ce nu există încă nici o asociație activă care să militeze activ împotriva agresiunilor televizuale care îl supun pe privitor la scene violente excesive și de o mediocritate recunoscută. Or, se știe că impactul industriei televizuale asupra privitorului și, mai ales, asupra copiilor este unul fără precedent. Dacă o astfel de asociație nu ar reuși să impună noi reguli de funcționare a audiovizualului, atunci ar reuși măcar să formeze comportamente și atitudini critice față de producțiile subculturale și mediocre. Schimbarea gusturilor privitorilor în privința emisiunilor TV ar determina, în cele din urmă, și o modificare a grilei de programe.

c) Nivelul individual și intergrupual

Am plecat de la premisa că agresivitatea este un fapt normal, atât din punct de vedere biologic, cât și din punct de vedere social.

Aceasta nu înseamnă că ea nu poate fi controlată și defulată prin diverse strategii aplicate chiar și la nivel individual și intergrup. Etologii și antropologii au gândit câteva forme de control al agresivității (Eibl-Eibesfeldt, 1995, 123-135), plecând chiar de la observații și experimente științifice.

*

Toate tehnicile prezentate aici din punct de vedere teoretic, în plan concret nu sunt altceva decât *obiceiuri-supapă* care reușesc să atenueze pulsunile și manifestările agresive ale omului. În același sens, René Girard remarca în excelenta sa lucrare despre sacrificiu că însăși „procedeele care permit

oamenilor să-și modereze violența sunt asemănătoare prin faptul că nici unul dintre ele nu este străin de violență” (Girard, 1995, 29). Dacă ar fi să luăm aminte la spusele și nuanțările aceluiși autor, atunci *recuperarea dimensiunii religioase* a omului ar putea constitui un remediu clar al agresivității.

Paradoxal, deși „violența constituie adevărata inimă și sufletul secret al sacrului” (Girard, 1995, 37), catharsisul pe care el îl conferă societății se manifestă prin aceea că reușește să împiedice propagarea dezordonată a agresivității și contaminarea societății cu noi și grave forme de agresivitate. În definitiv, acesta este scopul tuturor eforturilor ce se fac în societate în acest sens.

Note

1. Konrad Lorenz este un deschizător de drum în domeniul etologiei umane. Lucrările sale reprezintă repere fundamentale în cercetările etologice și antropologice viitoare. Dintre titlurile care poartă semnătura lui Konrad Lorenz și care au făcut carieră în lumea științifică amintim : *Der Kumpan in der Umwelt des Vogels, J. Ornith.* (1935); *Die angeborenen Formen möglicher Erfahrung, Z. Tierpsychol* (1943); *Das sogenannte Böse, Wien* (1963); *Die Rückseite des Spiegels. Versuch einer Naturgeschichte menschlichen Erkennes, München* (1973) etc.
2. Există și alte explicații ale agresivității care dezavuează sau nuanțează teoria datului ereditar. Henri Laborit, de exemplu, situează agresivitatea și violența la confluența dintre biologic și cultural. Erich From va găsi motivațiile agresivității în zona inconștientului, iar Robert Muchembled numește violența drept „un reziduu al timpurilor primitive” (Nicoară, 2002, 14).
3. Ideea de „confiscare”, „domesticire” și de „civilizare” a violenței de către statul modern este anunțată de Norbert Elias în lucrarea *La civilization des mœurs*, Paris, Presse Pocket, Calman – Levy, 1973. În esență, cunoscutul autor francez confirmă faptul că metamorfozele violenței și chipurile sub care ea circulă în istorie sunt mărturia unei formidabile supraviețuri a acesteia în timp. Violența poate fi controlată, civilizată, criminalizată și instrumentată politic (a se vedea în acest sens Michel Foucault (2005). *A supraveghea și a pedepsi*, traducere și postfață de Bogdan Ghiu, Pitești : Paralela 45).
4. Ideea este dezvoltată de Mauss și Hubert (1997).
5. Încă din primele pagini, Mircea Eliade subliniază caracterul exemplar al mitului cosmogonic la polinezieni : „Revelând polinezienilor, în *illo tempore*, modalitățile de a pescui în apă adâncă, eroul mitic a epuizat dintr-odată toate formele posibile ale acestei activități ; de atunci, de câte ori merg la pescuit, polinezienii repetă gestul exemplar al eroului mitic, adică imită modelul transuman” (Eliade, 1995, 9).
6. Distincția dintre *cultură* și *civilizație* se regăsește în filozofia europeană în prima jumătate a secolului XX. În esență, cultura devine o caracteristică specifică unei colectivități umane, iar civilizația, având un grad de generalitate mult mai mare, ar numi progresul tehnologic și științific. O distincție asemănătoare, înțeleasă în sens evolutiv, o practică Oswald Spengler. El înțelegea civilizația ca nivelul maxim de dezvoltare a unei culturi, materializat în producția

tehnică și științifică. Disticția dintre cultură și civilizație o regăsim și la Simion Mehedinți (1930). Autorul român nu vede între cele două o opoziție, ci, mai curând, o complementaritate. O excelentă sinteză a definițiilor date culturii realizează sociologul și antropologul Gheorghiu Geană (2005). De la prima definiție dată culturii de Edward Tylor și până la interpretările de ultimă oră propuse de antropologul american Paul Bohannan, noi observăm că există o preocupare constantă de precizare a conceptului de *cultură*. În acest sens, Gheorghiu Geană vede cultura ca „un concept deschis” (2005, 140). Acest fapt nu împiedică însă progresul în cunoașterea științifică a realităților culturale.

O definiție sociologică dată culturii și civilizației este oferită în literatura de specialitate de la noi de profesorul Ioan Biriș. Și el distinge între cultură și civilizație. Prima ar face trimitere la creațiile spirituale, în vreme ce civilizația ar numi doar creațiile materiale. (Vezi, în acest sens, Biriș, 2000.) Acesta este și înțelesul cu care vom opera în lucrarea noastră.

7. Sociologii fac distincție între *controlul coercitiv* și *controlul psihosocial* (a se vedea în acest sens Zamfir și Vlăsceanu, 1993, 138). După E.R. Park, controlul social are trei forme: *controlul social elementar* (ceremonii, interdicții, ritualuri), controlul social realizat de *moravuri și opinia publică* (zvonuri, aprobare, discreditare) și *controlul social instituțional*.
8. Teoriile lui Thomas Hobbes și Jean-Jacques Rousseau privind contractul social exprimă în acest sens raportul dintre stat, putere și exercitarea acesteia în relația cu cetățenii. (A se vedea în acest sens Thomas Hobbes, *Leviathan*, și Rousseau, 1997.)
9. Există astăzi o serie întreagă de legi și normative pe care cetățeanul nu le cunoaște și care funcționează în virtutea respectării unor *drepturi individuale* (dreptul afirmării propriei identități culturale, etnice, sexuale etc.) și *drepturi colective* (drepturile copilului, drepturile persoanelor cu handicap, dreptul anumitor organizații profesionale etc.).
10. „Religiosul (susține René Girard – n.n.) urmărește întotdeauna să calmeze violența, să o împiedice să se dezlănțuie. Comportamentele religioase și morale vizează non-volența în mod imediat în viața cotidiană și în mod mediat, frecvent, în viața rituală, prin chiar intermediul paradoxal al violenței.” (Girard, 1995, 26)

Bibliografie

- Bataille, Georges. (1994). *Partea blestemată. Eseu de economie generală*, traducere și postfață de Bogdan Ghiu. Iași : Editura Institutului European.
- Biriș, Ioan. (2000). *Sociologia civilizațiilor*. Cluj-Napoca : Editura Dacia.
- Durkheim, Emile. (2002). *Regulile metodei sociologice*, traducere de Dan Lungu. Iași : Editura Polirom.
- Eibl-Eibesfeldt, Irenäus. (1995). *Agresivitatea umană*, traducere de Vasile Dem. Zamfirescu. București : Editura Trei.
- Eliade, Mircea. (1995). *Nașteri mistice*, traducere de Mihaela Grigore Paraschivescu. București : Editura Humanitas.
- Geană, Gheorghiu. (2005). *Antropologie culturală. Un profil epistemologic*. București : Editura Criterion.
- Girard, René. (1995). *Violența și sacrul*, traducere de Sorin Antohi. București : Editura Nemira.
- Mauss, Marcel și Hubert, Henri. (1997). *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*, traducere de Gabriela Gavril, studiu introductiv de Nicu Gavriluță. Iași : Editura Polirom.
- Mehedinți, Simion. (1930). *Coordonate etnografice. Civilizația și cultura*. București : Editura Cultura Națională.
- Nicoară, Toader. (2006). *Istorie și violență. Caiete de antropologie istorică*, anul I, nr. 2, iulie-decembrie.
- Rousseau, Jean-Jacques. (1957). *Contractul social*. București : Editura Științifică.
- Zamfir, Cătălin și Vlăsceanu, Lazăr (coord.). (1993). *Dicționar de sociologie*. București : Editura Babel.